

NIKOLA RODIĆ – GORDANA JOVANOVIĆ, *Miroslavljevo jevanđelje*. Kritičko izdanje. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1986, str. 344 i 3 priloga.

Miroslavljevo evanđelje jedini je sačuvani dulji evanđelistar starije redakcije. Po mojemu mišljenju, takav je evanđelistar nastao već u Moravskoj, pa su se njime služila braća Konstantin i Metodije u manastiru, u kojem su se odgajali svećenici za moravsko-panonsku misiju.¹ Poslije njihova progona iz Moravske taj je evanđelistar prenesen u Bugarsku, a odatle s jedne strane u Rusiju, a s druge u Makedoniju i preko nje u Srbiju, tj. na čitavo područje istočne slavenske liturgije. U tome evanđelistaru za razdoblje crkvene godine poslije Pedesetnice i Novoga Ljeta nema pedesetak cijelih čitanja za dane u tjednu, tj. od ponedjeljka do petka, već se upućuje na čitanja nekih drugih praznika. U 10. stoljeću sastavljen je u Bugarskoj dulji evanđelistar novije redakcije, u kojemu se nalaze posebna čitanja za sve dane crkvene godine i postepeno se proširio na sva spomenuta područja, a evanđelistari starije redakcije, izuzevši *Miroslavljevo evanđelje*, izašli su iz upotrebe ili se pretvorili u kraće evanđelistare.

Postanak *Miroslavljeva evanđelja* u spomenutom kritičkom izdanju nije dovoljno objašnjen. Napose su zanemareni i krivo prikazani rezultati do kojih sam došao u svojoj knjizi *L'Évangéliste de Miroslav*,² štampanoj prije 25 godina. U toj knjizi opširno sam prikazao odnos *Miroslavljeva evanđelja* prema staroslavenskim kanonskim evanđeljima, njegovu strukturu, a napose udio pojedinih pisara i iluminatora kod njegove izradbe. Stoga neće biti naodmet, da ovdje prikažem rezultate do kojih sam došao u spomenutoj knjizi i u nedavnoj raspravi *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*.³ Prije svega ću spomenuti da je *Miroslavljevo evanđelje* makedonskoga podrijetla (što nisam zaniijekao, iako to posebno nisam istaknuo), nadalje, da je između makedonskoga teksta i predložka *Miroslavljeva evanđelja*, po mišljenju Kuljbakina, postojao još jedan srpski tekst.⁴ Samo pak *Miroslavljevo evanđelje* ni po sadržaju ni po obradbi ne odgovara uvijek svomu predlošku. Stoga ću se tim pitanjem opširnije pozabaviti.

¹J. Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Posebna izdanja SANU, knj. 484, Beograd 1975, 6-7.

²J. Vrana, *L'Évangéliste de Miroslav. Contribution à l'étude de son origine*, Mouton et Co, 'S-Gravenhage 1961, 211.

³J. Vrana, *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, Slovo 35, Zagreb 1985, 57-75.

⁴St. M. Kuljbakin, *Paleografska i jezička ispitivanja o Miroslavljevom jevanđelju*, Posebna izdanja SANU, knj. 52, Beograd 1925, 24-27.

Prije svega ću istaknuti, da je menologij *Miroslavljeva evanđelja* (a možda i jedan dio čitanja crkvene godine) prepisan iz dvaju kodeksa. Do toga zaključka doводи nas ponavljanje čitanja od 16. do 23. prosinca. Glavni pisar prepisao je iz jednoga kodeksa čitanja ili samo naslove i upućivanja za praznike od 1. rujna do 23. prosinca, a zatim se vratio na praznik 16. prosinca i dalje prepisivao iz drugoga kodeksa. U prvim čitanjima nema praznika za 17. 18. i 19. prosinac, a u drugim čitanjima za 21. prosinac. Djelomično su to cijela čitanja, a djelomično samo upućivanja. Praznici za 22. i 23. prosinac, Anastazije i Mučenici na Kreti ponavljaju se, ali njihov tekst nije isti. U prvim je čitanjima tekst Mt 25, 1-13, kao u *Savinoj knjizi*, i L 21, 12-19, a u drugim čitanjima L 7, 36-50 i Mt 16, 13-19 kao u *Assemanovu evanđelju*. Usporedio sam čitav menologij evanđelja *Ass Ostr Sav* i *Mir* i došao do zaključka, da se na mjestima, gdje se razilaze *Ass Ostr* i *Sav*, *Miroslavljevo evanđelje* podudara s posljednjim dvama, i to do 16. prosinca u prvim čitanjima gotovo isključivo, a u drugim čitanjima od 16. prosinca i do kraja ima i nekoliko podudaranja *Mir Ass*.⁵ Drugim riječima, osnovni tekst *Miroslavljeva evanđelja* bio je srodan s tekstom *Ostromirova evanđelja* i *Savine knjige*, a pomoćni s tekstom *Assemanova evanđelja*. Prema tome bi *Savina knjiga* i *Ostromirovo evanđelje* bili također prvobitno dulji evanđelistari starije redakcije, a takvi su evanđelistari vjerojatno bili i predlošci prvoga dijela *Vukanova evanđelja* i ćirilskoga teksta *Reimskog evanđelja*, jer postoje neka podudaranja između ovih dvaju evanđelja i *Savine knjige*.⁶

U pisanju *Miroslavljeva evanđelja* sudjelovala su dva pisara: anonimni glavni pisar i Miroslavljev dijak Gligorije. Glavni pisar, izuzevši jedan dio naslova, prepisao je čitav tekst, a Gligorije preostale naslove i na kraju dodao alelujar za dane u tjednu (alelujar za nedjelje pisao je glavni pisar) i dva zapisa. Gligorijev alelujar nevjesto je prepisan iz nekoga ruskog evanđelja. Nameće se pitanje, ne postoji li ruski utjecaj i u tekstu *Miroslavljeva evanđelja*. Da riješim to pitanje, poslužit ću se njegovim leksičkim varijantama. Prije mene proučio je Kuljbakin leksičke varijante *Miroslavljeva evanđelja*. On je ustanovio, da u tom evanđelju postoje 253 starije leksičke varijante koje dolaze i u kanonskim evanđeljima. U većini takvih slučajeva *Miroslavljevo evanđelje* podudara se sa svim kanonskim evanđeljima, izuzevši *Savinu knjigu*, koja je djelomično defektna, a djelomično ima nove varijante. U ostalim slučajevima, gdje su kanonska evanđelja podijeljena u dvije grupe, *Miroslavljevo evanđelje* slaže se s jednom od tih grupa. Ali pored tih starijih varijanata Kuljbakin je nabrojio još četrdesetak novih varijanata, kojih na istom mjestu nema u kanonskim evanđe-

⁵ J. Vrana, *L'Évangéliste de Mirosław*, 178-210.

⁶ Uspor. J. Vrana, *Vukanovo evanđelje*, Posebna izdanja SANU, knj. 404, Beograd 1967, 8-12. — *O postanku ćirilskog teksta Reimskog evanđelja*, *Slavia* 53, Praha 1984, 117-120. — *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, 64-66.

ljima.⁷ Neke od njih nalaze se u *Miroslavljevu, Vukanovu i Mstislavovu evanđelju*, neke samo u *Miroslavljevu i Mstislavovu evanđelju*, a neke samo u *Miroslavljevu evanđelju*. Za postavljeno pitanje važne su samo 22 varijante, koje dolaze samo u *Miroslavljevu i Mstislavovu evanđelju*.⁸ Te su varijante u *Miroslavljevo evanđelje* prenesene iz nekoga ruskoga duljeg evanđelistara novije redakcije. Zamjenjivanje starijih varijanata novijima vršilo se tako da se iznad starije varijante predložka natpisala novija varijanta, koju je onda glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* unio u svoj tekst mjesto starije. To potvrđuje jedan značajan primjer u Matejevu evanđelju. Tekst Mt 23, 18–19 u *Vukanovu evanđelju* glasi: *ize ašte kl̃net̃ se ol̃tarẽm̃ nič̃tože jest̃ a ize kl̃net̃ se darom̃ ize jest̃ vr̃hu jeho dl̃ž̃ñ jest̃. urodivi sl̃pi. č̃to bole jest̃ dar̃ li ili ol̃tar̃ svešt̃ajei dar̃.* U *Miroslavljevu evanđelju* tekst je pobrkan na početku i na kraju te glasi ovako: *ize ašte kl̃net̃ se tr̃bnikom̃ nič̃tože ęst̃. a ize kl̃net̃ se ol̃tarẽm̃ i eže ęst̃ vr̃hju ego dl̃ž̃ñ est̃. urodivy sl̃py č̃to bole ęst̃. dar̃ li ili ol̃tar̃ tr̃bnik̃ svešt̃aei dar̃.* U *Mstislavovu evanđelju* u prvom čitanju dolazi mjesto *ol̃tar̃* također *tr̃bnik̃*, a dalje se podudara s *Vukanovim evanđeljem*. Drugi tekst *Mstislavova evanđelja* u početku se također podudara s tekstom *Vukanova*, ali dalje mjesto *urodivi* ima *buici* (prema Mar *bui*), mjesto *ize jest̃* ima *ležastii*, a mj. *dl̃ž̃ñ* ima *vinovat̃*. Usporedimo li tekstove u *Miroslavljevu i Mstislavovu evanđelju* s tekstom u *Vukanovu evanđelju*, vidimo, da je glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* na obadvama mjestima u svom predlošku imao riječ *ol̃tar̃*, iznad koje je bila natpisana riječ *tr̃bnik̃*. Unoseći ovu riječ u svoj tekst prvi put je glavni pisar također mjesto *dar̃* napisao *ol̃tar̃*, a drugi put je iza *ol̃tar̃* dodao *tr̃bnik̃*. Da li je i spomenute novije varijante u predložak *Miroslavljeva evanđelja* unosiо Gligorije, za to nemamo dokaza.

Preostaje mi da odredim, tko je bio glavni pisar i gdje je pisano *Miroslavljevo evanđelje*. U tu svrhu prikazat ću njegovo pismo, ortografiju i iluminaciju. Paleografskom analizom *Miroslavljeva evanđelja* bavili su se prije mene Kuljbakin i Čremošnik. Kuljbakin je ustanovio, da oblici pojedinih slova glavnoga pisara i rubrikatora Gligorija odgovaraju oblicima ćirilskoga ustavnog pisma 11–12. stoljeća. On je postavio i siguran kriterij, pomoću kojega se može odrediti, što je napisao glavni pisar, a što rubrikator Gligorije.⁹ Međutim, Kuljbakinovi rezultati ni u kojem slučaju nisu definitivni. Čremošnik je ustanovio, da ćirilsko pismo u latinskom ugovoru kneza Miroslava s Dubrovnikom od 17. lipnja 1190. (*kr̃st̃ kneza Miroslava*), iako su njegova slova iste monumentalne veličine, uska i vitka kao slova glavnog pi-

⁷ St. M. Kuljbakin, o. c., 65–95.

⁸ J. Vrana, *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, 62.

⁹ St. M. Kuljbakin, o. c., 1–8.

sara *Miroslavljeva evanđelja*, ne potječu od njega. Prema Čremošnikovu mišljenju prva i druga isprava humskoga kneza Andrije, izdane u prvoj polovini 12. stoljeća pisane su istim pompoznom psalterijskim ustavom kao *Miroslavljevo evanđelje*, a pojedina su slova prema svojoj veličini neobično uska.¹⁰ Usporedio sam pismo glavnoga pisara s pismom svih četiriju pisara *Vukanova evanđelja*, kao i s Gligorijevim pismom i ustanovio, da su većina njihovih slova u odnosu na njihovu visinu više ili manje šira od pisma glavnoga pisara. U pismu glavnoga pisara *Miroslavljeva evanđelja* upada u oči da su njegova slova oblikovana iz triju elementarnih crta: 1. Uspravna debela crta, kojom se služi za oblikovanje stabla većine slova; 2. Uspravan, sredinom zadebljan i malo izbočen luk, koji služi za oblikovanje stabla ostalih slova; 3. Vodoravna tanka crta, povučena u visini gornje ili donje osnovne linije ili između njih, koja spaja dvije uspravne crte ili čini gornji ili donji dio slova. Pomoću ovih triju glavnih crta oblikovana je većina slova glavnoga pisara u cjelini, a kod manjega dijela slova njihov osnovni dio. Koliko mi je poznato, ovakva načina oblikovanja slova čitave azbuke pomoću istih osnovnih linija nema ni u jednome kodeksu pisane cirilskim ustavnim pismom. Tako strogo proveden sistem od nekoliko osnovnih linija nalazimo u tadašnjoj latinskoj minuskuli, napose u beneventani. Elementi beneventane djelomično se razlikuju od pisma glavnoga pisara *Miroslavljeva evanđelja*, ali im je princip isti, a to upućuje na pretpostavku da je glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* svoje pisarsko znanje stekao u nekome latinskom, po svojoj prilici beneventanskom skriptoriju.¹¹

Da pravilno objasnimo ortografiju glavnoga pisara, treba prije svega odgovoriti na pitanje, kako su se pisali vokali u njegovu predlošku. Slovima *ε* i *ѣ* pisali su se redovito pored glasova *e*, *ě* i glasovne skupine *je* i *ja*, ali su postojala i slova *ѣε* i *ѣѣ*, koja su se upotrebljavala vrlo rijetko. Slova za jotirane nazale nije bilo, postojala su samo slova *ѣ* ili *ѣ* i *ѣ*, ali su se njima pisali glasovi *e* i *u*. Slovom *ѣо* označavala se grupa *ju* i vokal *u*. Za vokal *u* postojala su još tri slova *ѣѣ*, *ѣѣ* i *ѣѣ*. Vokal *o* pisao se slovima *о* ili *ω*, a vokal *i* slovima *и* i *і*. Takav fond slova nalazimo i u *Miroslavljevu evanđelju* i pišu se uglavnom na istim mjestima kao u staroslavenskim spomenicima. Ali glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* pronašao je za njihovo pisanje posebno ortografsko-estetsko pravilo. Gdje se između dvije riječi, ili u jednoj riječi u sredini, a u drugoj na početku, ili samo u jednoj riječi nalaze dva ista glasa, glavni pisar piše dva različna slova: *ѣ* – *ѣѣ*, *ε* – *ѣ* ili *ѣ*, *ѣѣ* – *ѣѣ* – *ѣо* – *ѣѣ* – *ѣѣ*, *о* – *ω*, *и* – *і*. Pojedine varijante slova za oznaku istih vokala mogle su

¹⁰G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija III, Sarajevo 1948, 130-133.

¹¹J. Vrana, *L'Évangélaire de Miroslav*, 115-117.

biti na prvome ili, rjeđe, na drugome mjestu.¹² Ovako organizirane grafije za vokale nema ni u jednome staroslavenskom ili srpskom rukopisu. Nešto slično pronašao sam samo u ćirilskome tekstu *Reimskoga evanđelja*. Slovo ϵ služilo je za vokal *e* i za grupu *je*, slovom A pisalo se prvobitno ϵ , i sekundarna grupa *ja*, a kao alograf za slova OY , IO služilo je slovo X .¹³ Kako da rastumačimo ovu pojavu? Glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* bio je latinski beneventanski pisar, a pisao je ćirilicom. Pisac ćirilskoga teksta *Reimskoga evanđelja* bio je Rus, a pisao je u Češkoj, u sazavskome manastiru, gdje se inače upotrebljavala glagoljica i latinica. Obadva spomenuta pisara potjecala su iz druge sredine, različite od one kojoj je njihov rukopis bio namijenjen, nisu znali, ili nisu osjećali, kako se piše u za ćirilicu autohtonij sredini.

Iz ove, iako nepotpune analize ortografije glavnoga pisara *Miroslavljeva evanđelja*, vidi se da ona ni u kojem slučaju ne predstavlja ćirilsku ortografiju najstarijih srpskih književnih spomenika. Tu ortografiju treba tražiti u *Vukanovu evanđelju*. Ali njegova ortografija nije bila jedinstvena, jer je svaki od četiriju njegovih pisara imao svoja osobna pravila.

Svi istraživači iluminacije *Miroslavljeva evanđelja* slažu se u tome, da je ona, izuzevši vinjetu na prvoj strani, zapadnoga podrijetla i da ne potječe od Gligorija. Oblici njegovih slova odgovaraju doduše karakteru ćirilskoga ustavnog pisma 12. stoljeća, a i njegova tehnika pisanja bila je ista kao kod drugih ćirilskih pisara onoga vremena. Uza sve to Gligorije je bio nevješt pisar, njegovi naslovi pisani su nemarno, sva slova nisu u istoj visini, nisu jednako velika, a ni razmak među njima nije uvijek isti. Na takav je način pisanja jamačno utjecala činjenica da je prostor za naslove bio unaprijed određen, kojiput premalen, a kojiput prevelik. Ove neujednačenosti nema u Gligorijevu alelujaru i zapisima na kraju kodeksa. Ovdje su sva slova u istoj visini i jednako velika, razmak je među njima isti, ali im nedostaje monumentalnost pisma glavnoga pisara. Očito je također, da Gligorije nije bio vješt u rubriciranju crkvenih knjiga, pa se tek postepeno usavršavao u tome poslu.¹⁴

Točno sam ustanovio, koje je naslove pisao glavni pisar, a koje Gligorije,¹⁵ ali nisam mogao sigurno odrediti, da li je inicijale, zastavice i pletenice crtao i kolorirao glavni pisar ili neka treća osoba. Čitav proces ovoga posla tekao je ovako: najprije je na početku čitanja bezbojnim stilom utisnut oblik inicijala, vjerojatno preko već gotove šablone. Zatim je napisan tekst čitanja, a iza toga je crvenom ili smeđom bojom nacrtan inicijal i na kraju je izvršeno bojadisanje crvenom, žutom i

¹² J. Vrana, *L'Évangélaire de Miroslav*, 126–132.

¹³ Uspor. J. Vrana, *O postanku ćirilskog teksta Reimskog evanđelja*, *Slavia* 53, Praha 1984, 117.

¹⁴ J. Vrana, *L'Évangélaire de Miroslav*, 133–141.

¹⁵ J. Vrana, *L'Évangélaire de Miroslav*, 96–106.

zelenom bojom. Takav zaključak može se izvesti iz činjenice, da je kod mnogih inicijala prekinut crtež na mjestu, gdje se već nalazilo napisano neko slovo naslova ili teksta. Nešto manje ima slučajeva gdje su pojedina slova naslova ili teksta prekrivena bojom kod koloriranja inicijala. Vjerojatno je bezbojni crtež inicijala bio mjestimice nejasan, pa su glavni pisar i Gligorije zalazili u prostor, koji je bio određen za inicijal. Sav taj posao pisanja teksta i iluminiranja mogao je obaviti glavni pisar u dva ili tri navrata. Takav slučaj našao sam u jednome od dvaju trogirskih beneventanskih evanđelistara iz početka 13. stoljeća. U prvoj polovici evanđelistara iluminiranje je sasvim dovršeno, tj. inicijali su nacrtani i obojadosani, a u drugoj polovici samo nacrtani ispred teksta pojedinih čitanja. Prema kraju ovoga drugog dijela evanđelistara slova su neujednačena i deformirana, pa se čini da je pisar kodeksa obolio te nije mogao izvršiti i bojadisanje inicijala. Za drugu pretpostavku, tj. da je inicijale *Miroslavljeva evanđelja* crtala i kolorirala neka treća osoba, govore dvije činjenice. To je prije svega često spominjani zapis *ЖВАНЪ БАТИСТА* upisan cinoberom u crtež minijature prije njena koloriranja, a duktus njegovih slova razlikuje se od duktusa slova glavnog pisara i Gligorija. Isti oblik slova kao spomenuti naslov ima i signatura *СЪТННЪ*, koja je služila kao uputa koji inicijal dolazi na tome mjestu. Takvih signatura moglo je biti više, ali su se poslije iluminiranja izbrišale. Uza sve to ne može se točno odrediti koji je posao obavila ova treća osoba.¹⁶

Sve dosad rečeno o pismu, ortografiji i iluminaciji govori za pretpostavku da je *Miroslavljevo evanđelje* napisano u nekom benediktinskom manastiru. No da li je takav manastir postojao na području Miroslavljeve humske kneževine? Prema sačuvanoj ispravi, Ljutovid, strateg Srbije i Zahumlja, dao je lokrumskim benediktincima Babino Polje na otoku Mljetu, da tamo sagrade crkvu i osnuju manastir. Crkva je doduše bila sagrađena, ali manastir nije osnovan. To je vjerojatno bio razlog, da je god. 1151. srpski veliki župan i zahumski veliki knez Desa otok Mljet darovao benediktincima iz Pulsana u Apuliji, ali je također lokrumskim benediktincima potvrdio njihov posjed na Babinu Polju. Talijanski benediktinci sagradili su manastir na otočiću u mljetskom Velikom jezeru, ali su također svojatali i Babino Polje. Tako je došlo do spora između jednih i drugih benediktinaca, koji je konačno riješio kralj Stefan Prvovjenčani, koji je mljetskim benediktincima darovao »otok' v's' i Babino Polje«. ¹⁷ Pretpostavljam da su u mljetskome manastiru u vrijeme Miroslavljeva vladanja djelovali domaći kaluđeri, koji su svoju pisarsku i slikarsku vještinu stekli u Apuliji i tako postali sposobni da uz sudjelovanje dijaka

¹⁶ J. Vrana, *L'Évangéliste de Miroslav*, 92-95.

¹⁷ J. Vrana, *Isprave zahumskih vladara iz 11. i 12. stoljeća o Babinu Polju na otoku Mljetu*, Historijski zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu 15, Zagreb 1962, 155. — I. Kampuš, *Mljet*, Enciklopedija Jugoslavije 6, 147.

Gligorija napišu i oslikaju njegovo evanđelje. Takvo dulje evanđelje starije redakcije bilo je tada u pravoslavnoj crkvi već zastarjelo, pa se ni *Miroslavljevo evanđelje* nije nikada upotrebljavalo u njezinoj liturgiji. Tako se sačuvalo u svojem prvobitnom stanju – nigdje nije oštećeno ni pokapano svijećama. Pravoslavni popovi i kaluđeri služili su se tada duljim evanđelistarima novije redakcije, kakvo je *Vukano-vo evanđelje*, koje nije mnogo mlade od *Miroslavljeva*. Prema mišljenju Marije Pantelić, pravoslavni kaluđeri bazilijanci, odlazeći god. 1335. iz Stona, prenijeli su *Miroslavljevo evanđelje* u manastir Hilandar¹⁸ i ondje ga čuvali kao dragocjenu relikviju. U 13. ili 14. stoljeću nepoznati pisar obnovio je prvih 88 strana evanđelja i sedam redova na strani 151 tako da je zadebljao slova teksta i mjestimice iznad njih unio nove varijante. Tada je prekinuo taj posao, vjerojatno s razloga što se *Miroslavljevo evanđelje* u rasporedu čitanja od ponedjeljka do petka po Pedesetnici i po Novome Ljetu razlikuje od rasporeda u duljim tadašnjim evanđelistarima pa nije bilo podesno za upotrebu u liturgiji. Pronašao ga je god. 1846. ruski paleograf i vladika Porfirije Uspenski. Manastirsko bratstvo u Hilandaru poklonilo je rukopis *Miroslavljeva evanđelja* god. 1896. srpskomu kralju Aleksandru I. Obrenoviću, a već sljedeće 1897. godine priredio je Ljubo Stojanović njegovo fotolitografsko izdanje. Tek nakon nepunih devedest godina pojavilo se i kritičko izdanje Srpske akademije nauka i umetnosti, u kojem je označen ne samo sadržaj i raspored čitanja nego i svaki redak evanđelja. Koliki je to dobitak za znanost, znat će najbolje ocijeniti dosadašnji istraživači, koji su za svaku pojedinu riječ u prvome izdanju morali pročitati čitav stupac ili čak čitavu stranicu teksta. Novo kritičko izdanje, štampano starom ćirilicom i komentirano varijantama iz šest najstarijih srpskih evanđelja, usavršeno je u svakom pogledu, pa će biti pristupačno ne samo znanstvenicima nego i široj čitalačkoj publici.

Josip Vrana

¹⁸Marija Pantelić u ocjeni moje knjige *L'Evangélaire de Miroslav*, Slovo 14, Zagreb 1964, 140.